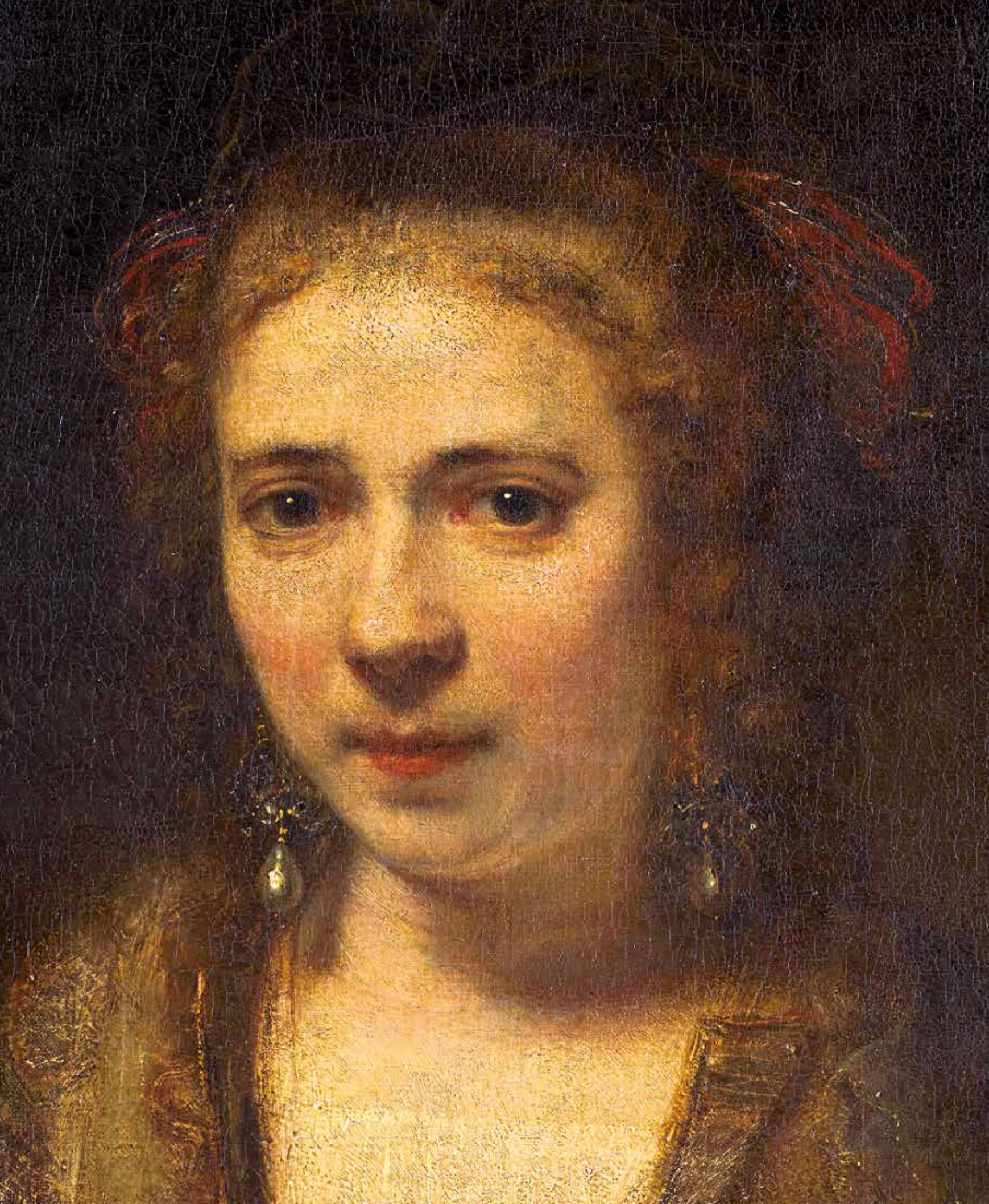

The background of the cover is a reproduction of Rembrandt's painting 'The Milkmaid'. It depicts a woman in a white, striped dress, likely a milkmaid, sitting and looking towards the right. The lighting is dramatic, highlighting her face and the texture of her dress against a dark, shadowed background.

De vrouwen van Rembrandt

Saskia
Geertje
Hendrickje

Jeroen Giltaij

De vrouwen van Rembrandt

Saskia
Geertje
Hendrickje

 BOOKS

Inhoud

Voorwoord 5

Inleiding 7

- 1 Het leven van Saskia Uylenburgh, in 1634 gehuwd met Rembrandt 11
- 2 Saskia Uylenburgh in beeld van 1633 tot 1634 17
- 3 Het leven van Saskia Uylenburgh van 1635 tot 1640 34
- 4 Saskia Uylenburgh in beeld van 1634 tot 1636 38
- 5 Vrouw in bed, tekeningen en etsen van 1636 tot 1639 59
- 6 De laatste levensjaren van Saskia Uylenburgh 86
- 7 Saskia Uylenburgh in beeld van 1636 af en postuum 90
- 8 Het leven van Geertje Dircx 106
- 9 Geertje Dircx in beeld 112
- 10 Het leven van Hendrickje Stoffels 124
- 11 Hendrickje Stoffels in beeld? 129
- 12 Saskia, Geertje, Hendrickje, samenvatting en slot 155

Noten 159

Literatuur 171

Colofon 175

Voorwoord

Bij het samenstellen van het boek over Titus, zoon van Rembrandt, dat in 2018 werd gepubliceerd, kwamen vaak ter sprake zijn moeder Saskia, zijn verzorgster Geertje en zijn tweede moeder Hendrickje. Het vinden en controleren van hun gegevens en van hun relatie tot Rembrandt bleek daarbij, ondanks het onderzoek dat er al naar is gedaan, toch geen eenvoudige opgave. Bovendien bleek hun weergave door Rembrandt in schilderijen, tekeningen en prenten vaak voor discussie vatbaar en over de vraag of daarin nu werkelijk de vrouwen van Rembrandt zijn uitgebeeld bestond geen eensgezindheid.

Dat was aanleiding hun levens en de werken van Rembrandt opnieuw te bekijken en dan met kritische blik. Wat staat er nu precies in de documenten, hoe zagen de vrouwen er nu eigenlijk uit en kunnen we ze werkelijk in die schilderijen, tekeningen en prenten herkennen?

Het onderzoek bleek een intensieve en langdurige onderneming te zijn, maar wel met veel plezier uitgevoerd. Bij WBooks viel het onderwerp in goede aarde. Graag dank ik Jaap van der Veen voor het traceren van twee documenten. Ik dank uitgever Johan de Bruijn voor zijn positieve begeleiding en voor het vele werk dat hij heeft verricht, onder meer bij de productie en bij de bestellingen van het beeldmateriaal. De vormgeving was, net als bij *Het Grote Rembrandt Boek*, weer in handen van Marjo Starink, die er een mooi boek van heeft gemaakt, dat de vrouwen verdienen.

1

Het leven van Saskia Uylenburgh, in 1634 gehuwd met Rembrandt

Rembrandt werd in Leiden geboren, maar in welk jaar is niet bekend, omdat zijn doopacte niet is teruggevonden.¹ Omdat Jan Orlers (1570-1646) in zijn beschrijving van de stad Leiden van 1641 vermeldt dat op 15 juli 1606 was is die datum steeds aangehouden.² Maar op een geëtst zelfportret dat 1631 is gedaateerd heeft Rembrandt zelf als zijn leeftijd 24 jaar aangegeven, zodat dan zijn geboortedatum tussen 1 januari en 31 december 1607 geweest zou kunnen zijn (afb. 1).³ Vervolgens geeft een document van 10 juni 1634, waarin Rembrandts moeder instemt met zijn huwelijk met 'Saskia Vuyjlenburgh', zijn leeftijd als 'out 26 jaeren', zodat hij in dat geval tussen 10 juni 1607 en 10 juni 1608 geboren zou moeten zijn. Rembrandt laat dan overigens ook noteren dat hij toen woonde in de Breestraat in Amsterdam en dat dat was bij Hendrick Uylenburgh.⁴ Op 16 september 1653 geeft Rembrandt op 'omtrent sessenveertich jaeren' oud te zijn, wat zou wijzen op een geboortejaar tussen 16 september 1606 en 16 september 1607.⁵ De Baar en Moerman concludeerden daarom dat er voor zijn geboortejaar zelfs een tendens is naar het jaartal 1607, eerder dan naar 1606.⁶ Maar in de Rembrandtliteratuur werd steeds vastgehouden aan 15 juli 1606.

Rembrandt verhuisde van Leiden naar Amsterdam om te gaan werken in het atelier van kunsthandelaar Hendrick Uylenburgh in de Sint Antoniesbreestraat. Op 20 juni 1631 verklaarde Uylenburgh in Amsterdam dat hij Rembrandt, wonend in Leiden, 1000 gulden schuldig was.⁷ Dat Rembrandt in het volgende jaar bij Uylenburgh verbleef blijkt uit een document van 26 juli 1632, toen notaris Jacob van Swieten het huis bezocht van Hendrick Uylenburgh, 'schilder, op de Brestraet' en hij aan een zeker dochttertje dat open deed vroeg of Rembrandt, 'schilder (die ten huijse aldaar logeerde)' thuis was. Op zijn verzoek ging zij hem roepen en toen de notaris hem vroeg of hij Rembrandt, schilder, was verklaarde deze dat hij dat was en wel 'Godtloff in goede dispositie en wel te pas'.⁸

1 Rembrandt,
Zelfportret met hoed
Ets, droge naald, zwart
krijt, 148 x 130 mm,
gesigneerd rechts onder
Rembrandt en
genoteerd midden links:
AET.24. (7 veranderd in
4), gedateerd: Anno.1631.
Londen, British Museum

Hendrick Uylenburgh (ca. 1584/1589-1661) was een zoon van Gerard Rommertsz. Uylenburgh (ca. 1550/1554-1601).⁹ Deze was een broer van Rombertus Rommertsz. Uylenburgh (ca 1554-3/13 juni¹⁰ 1624), de vader van Saskia, en haar moeder was Sjoukje Wlkesdr. Aessinga (1565-17/27 juni 1619). Saskia was aldus een nicht van Hendrick Uylenburgh.¹¹ Hendrick was, woonachtig in Amsterdam, op 8 maart 1628 in Leiden en heeft misschien toen Rembrandt al leren kennen. Hij wordt dan vermeld als 'oom ende bloetvoocht van de nagelaten weeskinderen van za. Rombout van Ulenborch...', die zijn in 1627 of 1628 in Dantzig overleden broer was.¹² Op 18 juni 1634 noemt Uylenburgh zichzelf 'consthandler in Amsterdam'.¹³

Saskia werd als dochter van Rombertus en Sjoukje op zondag 2 augustus 1612 in de Grote of Jacobijnerkerk in Leeuwarden gedoopt: 'Saske een d[ochte]r van mijn heer Wilenburch', genoemd naar haar tante Sas (afb. 2).¹⁴ Die 2 augustus 1612 was volgens de Gregoriaanse kalender Friese tijd, volgens de Juliaanse kalender Hollandse tijd was het 10 dagen later op 12 augustus 1612. Zij moet dan in de week daarvoor zijn geboren, omdat in de gereformeerde kerk de doop

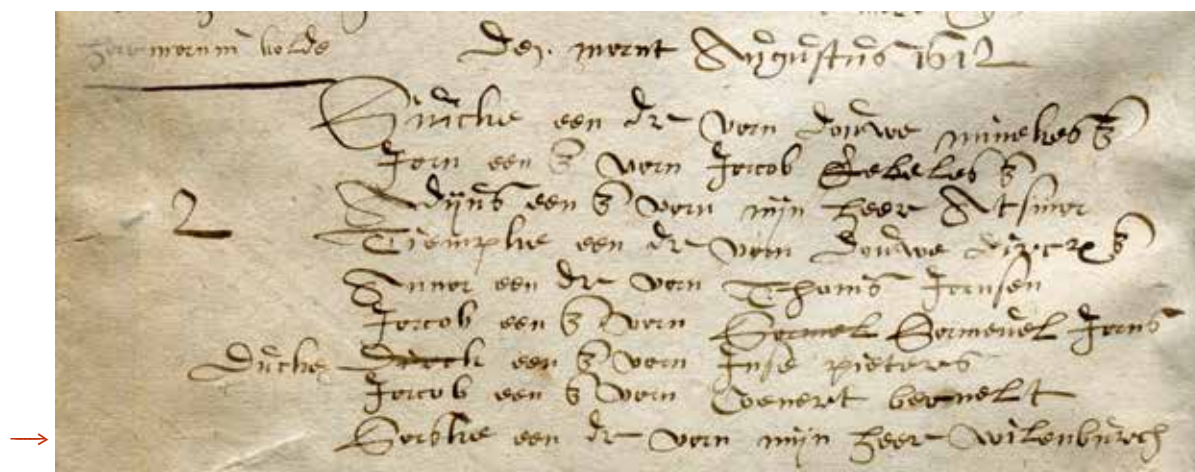
spoedig na de geboorte plaatsvond.¹⁵ Saskia zou dan in Friese tijd op ongeveer 26 juli 1612 ter wereld zijn gekomen en in Hollandse tijd op ongeveer 5 augustus 1612.

Vader Rombertus Uylenburgh was een belangrijk man, namelijk onder meer een van de burgemeesters van Leeuwarden en raadsheer van het Hof van Holland. Hij was op 10 juli 1634 aanwezig bij het middagmaal met Willem van Oranje in het Prinsenhof Delft, waarna de prins werd doodgeschoten.¹⁶

Zoals vermeld overleed de moeder van Saskia in 1619 en haar vader in 1624. Saskia had zeven broers en zusters, namelijk Jelcke (ca. 1592-29 oktober/ 8 november 1637), Rombertus (ca. 1594- ... 1631), Antje (ca. 1598-9/19 november 1633), Ulricus (1600-1653), Hiskia (Hiske) (1602/03-na 1656), Titia (1605-5 juni 1641) en Edzart (1608-1651).¹⁷ Zuster Hiskia (1602/03-na 1656) huwde op 23 september 1627 in Leeuwarden met Gerrit van Loo (c. 1583-26 december 1641/5 januari 1642).¹⁸ Broer Ulricus werd op 12 juli 1626 vermeld als voogd ('curator') van Titia, Edzart en Saskia, als erfgenamen van hun vader.¹⁹

Op 14 juni 1628 wordt Gerrit van Loo, gehuwd met Hiskia, de zuster van Saskia, door het Hof van Friesland op verzoek van en met toestemming van de verzoekers geautoriseerd hun voogd ('curator') te zijn. Hij legde daarvoor een eed af. Het verzoek was gedaan door Titia, 23 jaar, Edzart, 21 jaar en Saskia, 16 jaar. Gerrit wordt hier vermeld als 'Dr. Gerryt van Loo, secretaris van der Bildt', ofwel stadsclerk van Het Bildt, een streek in Friesland met als hoofdplaats Sint Annaparochie.²⁰ Titia, Edzart en Saskia zijn dus op die 14de juni opgenomen in het huis van Gerrit en hun zuster Hiskia. Op 16 juni en 4 juli 1628 wordt het ouderlijk huis, Ossekop 11 in Leeuwarden, verkocht.²¹ Gerrit van Loo tekent later zelf aan dat hij, als zijnde bankroet ('bankerotten'), in november 1632 met zijn familie van Sint Annaparochie naar Leeuwarden was getogen.²²

Op 20 juli 1633 werd Suffridus Rodehuijs, notaris te Leeuwarden, in verband met de scheiding van goederen, tot curator benoemd van Saskia, die in dat document als 20 jaar oud wordt vermeld.²³ Deze 20 juli is dus Friese tijdrekening

2 'Saske een d[ochte]r van mijn heer Wilenburgh'
Doop van Saskia, 2 (Friese tijd)/12 (Hollandse tijd) augustus 1612.
Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden

22 Rembrandt, *Flora*
Doek, 123,5 x 97,5 cm, gesigneerd en gedateerd links onder: *Remb (a)*.. / 1635
Londen, The National Gallery, inv. NG4930

23 School van Rembrandt,
Een jonge vrouw
Paneel, 22,2 x 18,4 cm
Richmond, Virginia
Museum of Fine Arts,
inv. 49.11.30

Hier worden nu kort twee kleine schilderijen besproken, die beide bekend waren als van Rembrandt en als voorstellend Saskia.

In het Virginia Museum of Fine Arts in Richmond wordt een klein paneel bewaard met als voorstelling *Een jonge vrouw* (afb. 23).⁷ Het wordt door Bredius en Bauch genoemd als van Rembrandt en als voorstellend Saskia of als studie voor een portret van Saskia uit omstreeks 1635. Gerson vond dat de toeschrijving aan Rembrandt zeker verkeerd was, waarna het uit de Rembrandtliteratuur verdween, hoewel het in het museum zelf nog wel op die naam staat.⁸ Naar de afbeelding te oordelen is het niet van de hand van Rembrandt en stelt het ook zeker niet Saskia voor. Denkbaar is wel dat het geïnspireerd is op haar portretten door Rembrandt.

Het tweede schilderij is een klein, ovaal paneeltje, dat zich in Jeruzalem, The Israel Museum bevindt en dat voorstelt *Een jonge vrouw, die ons aankijkt* (afb. 24).⁹ Volgens Bredius is de vrouw Saskia, ook volgens Bauch, die het schilderij 1634-1635 dateert, en volgens Gerson, die het echter als niet van Rembrandt beschouwt.¹⁰

54 Rembrandt, *Saskia in bed en Geertje Dirck als verzorgster*
Pen in bruin, penseel in bruin en grijs, rood en zwart krijt, 142 x 177 mm
Parijs, Fondation Custodia Collection Frits Lugt, inv.266

Vrouw in bed met spelend kind, die zich in Cambridge, Harvard Art Museums, Fogg Museum, bevindt (afb. 53).³⁷ De vrouw ligt met de handen gevouwen onder haar hoofd en een spelend kind achter zich in een hemelbed, dat vergelijkbaar is met dat op de vorige tekening. Het gordijn is opengeschoven en het licht valt door het raam links. Op de grond ligt rechts een tenen mand en is rechts achter een deur te zien.

Bij Benesch heet de tekening voor te stellen *Saskia in bed met kind* en wordt deze omstreeks 1636 gedateerd, waarbij hij aanneemt dat Rumbartus waarschijnlijk het kind is. Hij wijst op latere toevoegingen in de tekening in de licht-donkere toetsen. Broos en Schatborn nemen de tekening niet op, de laatste omdat hij deze niet als van Rembrandt beschouwt. Royalton-Kisch doet dat wel, meent dat waarschijnlijk Saskia is voorgesteld, stelt dat de tekening door een latere hand uitgebreid is opgewerkt en dateert omstreeks 1638-1639.³⁸

Wanneer men de latere opwerkingen met penseel wegdenkt, blijft er een pentekening over, die zo wild en grof aandoet, dat er de hand van Rembrandt niet in lijkt te herkennen. Maar ook het onderwerp is een probleem, omdat er in het bed een kind te zien is, overigens niet opgemerkt door Royalton-Kisch, dat toch onmogelijk de twee maanden oud geworden Cornelia kan voorstellen, omdat het rond lijkt te kruipen. Ook de tweede Cornelia, die slechts drie weken leefde (gedoopt 29 juli en begraven 12 augustus 1640) kan het dus niet zijn. Er moet dan vastgesteld worden dat de tekening een navolging van Rembrandt is, misschien geïnspireerd op tekeningen van Rembrandt zoals de voorgaande in Amsterdam.

55 Leerling of navolger van Rembrandt, *Saskia in bed en een handwerkende vrouw*
Pen in bruin, 189 x 151 mm
Weimar, Klassik Stiftung Weimar, inv. 5491

8

Het leven van Geertje Dircx

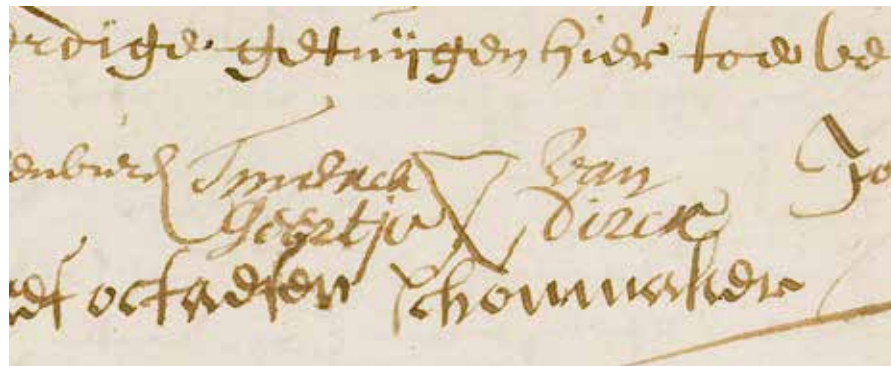
In het huwelijksregister van Hoorn wordt op 12 november 1634 aangekondigd het huwelijk van Abraham Claesz, jonggezel van Hoorn, wonend ‘op het Oosteinde van de Haven’ en Geertje Dircx, jongedochter van Edam en hier [in Hoorn] wonend in het ‘Moerijaenshoofd op de Oude Noort’, met de aantekening dat zij in Zwaag zullen trouwen op 26 november 1634.¹

Het huwelijk vond daar inderdaad dan plaats.² Vis concludeert dat Geertje dus nog niet eerder getrouwd was. Omdat zij ‘jongedochter’ wordt genoemd kan zij dan nog niet ouder zijn geweest dan dertig jaar en zal zij waarschijnlijk tussen 1610 en 1615 zijn geboren.³

Dat Geertje al in 1642 Rembrandt kende blijkt volgens Vis uit een document van 1 november van dat jaar.⁴ Daarin werd te Edam vastgelegd dat Rembrandt, ‘coopman te Amsterdam’, 1200 gulden als borg had voorgesloten voor de bevrijding van timmerman Cornelis Jansz van Edam, die in Barbarije gevangen was genomen. Getuige was ook ‘Carsten Dirckz burger deser stede’. Vis veronderstelde dat Rembrandt hier had geholpen ten behoeve van vrienden of verwanten van Geertje.

Zoals in hoofdstuk 2 besproken werd op 28 maart 1647 vastgelegd dat Andries Ackersloot met Martin van den Broeck onder meer touw, masten en ijzer voor diamanten, kostbaarheden en schilderijen ruilde. Daartoe behoorde een portret van Saskia, een portret van Rembrandt en ‘de minnemoer van Rembrant’, waarvan al eens werd gedacht dat het een portret van Geertje zou kunnen zijn⁵ en dat dan van voor 28 maart 1647 moet dateren, omdat het toen werd geruild. Hierop wordt in het volgende hoofdstuk 9 verder ingegaan.

Geertje liet op 24 januari 1648 in Amsterdam een testament opstellen.⁶ Zij wordt daarin genoemd als weduwe van de overleden Abraham Claesz, die in zijn leven trompetter was. Geertje was ‘sieckelijck’, maar ‘gaende en staende doch hare verstant, memorie en uijtspraecke noch wel hebbende’. Zij laat alle

70 Het merk van Geertje Dircx 24 januari 1648.

T merck X Van

geertje dircx

Amsterdam, Stadsarchief, notaris Laurens Lamberti, NA 585, 24 januari 1648, fol. 429

kleren na aan haar moeder Jannetje Jans, maar niet de juwelen en verder alles aan Titus van Rijn, 'Rembrants soone', mits hij bij wijze van legaat zal uitkeren aan Trijntje Beets, het kind van Pieter Lambertsz Beets te Hoorn, honderd carolus guldens en haar 'testatrices contrefeijsel', ofwel het portret van de erflaatster. Getuigen waren Jan Geurtsz, schoenmaker, 'woonachtich op de noorderhoeck van de Minnebroers steech op de Voor burchwal (en) Octavo (Octa..sz) mede schoenmaker woonachtich op Uijlenburch'. Ondertekend door Geertje Dircx 't merck X van / Geertje Dircx', die dus niet kon schrijven (afb. 70), 'Jan Geurtsen' en 'Octaef Octaefen schonmaker'.

Geertje, inmiddels tussen 38 en 43 jaar oud, was dus ziek, liet kleren na aan haar moeder en verder alles aan Titus, die toen ongeveer zes jaar oud was. Wel zouden 100 gulden gaan naar Trijntje, kind van Pieter Beets in Hoorn en ook het portret van de erflaatster, van Geertje dus. Haar getuigen waren twee schoenmakers uit de buurt.

Vis meent dat het testament naar Rembrandts wens was opgesteld en dat het genoemde portret in opdracht van Geertje zelf is gemaakt. Hij oppert dat dit een portret geschilderd door Frans Hals kan zijn en wel het schilderij in New York, The Metropolitan Museum of Art.⁷ Maar dat wordt thans niet meer aangenomen. Meer waarschijnlijk lijkt het dat er een door Rembrandt geschilderd portret van haar in haar bezit is geweest. Dat moet dan gemaakt zijn tussen 1641, toen zij bij Rembrandt in huis was, en 1648.

In het volgende jaar 1649 werd Rembrandt door Geertje gedaagd voor de Commissarissen van de Kamer van Huwelijksche Zaken en Injuriën, de Huwelijkskrakeelkamer, maar hij verschijnt niet en moet daarvoor op 25 september een boete betalen van een gulden.⁸

Op 1 oktober 1649 verklaart Hendrickje Stoffels, 'vrijster [ongehuwd] out 23 jaren', op verzoek van Rembrandt dat het waar is dat op 15 juni jongstleden, toen Geertje Dircx, die daar enige tijd heeft gewoond en daarvan wilde schei-

wordt ze weer te beantwoorden, waarbij deze vaak intrigerende schilderijen en tekeningen opnieuw worden bestudeerd.

Het eerste kunstwerk dat hier op die manier aan de orde komt is een tekening, *Jong meisje leunend met de armen over elkaar*, die zich bevindt in Londen, Courtauld Gallery (afb. 84).³ Benesch noemt de tekening een studie naar het leven, die gebruikt is voor het schilderij *Meisje leunend op een stenen vensterbank*, gesigneerd en gedateerd 1645, dat zich in Londen, Dulwich Picture Gallery bevindt (afb. 85).⁴ Ook Schatborn, die bij deze tekening als titel heeft *Meisje leunend op een stenen vensterbank*, noemt de tekening een studie voor het schilderij in Dulwich.⁵ Benesch vermeldt daarbij dat het schilderij waarschijnlijk een portret is van Hendrickje Stoffels. Dit was al eens voorgesteld door Valentiner, maar Lloyd Williams merkte op dat Hendrickje in 1645 jonger was dan het meisje op het schilderij leek te zijn.⁶ In de latere literatuur over het schilderij komt de naam Hendrickje niet meer voor.⁷

De tekening is uitgevoerd met zwart krijt en lijkt een schets naar het leven van een meisje dat op een tafel voorover leunt. Zij heeft krullend haar, een hoog voorhoofd en donker aangegeven ogen. Haar blik lijkt gericht op iets dat zich links bevindt en zij lijkt te glimlachen. Haar armen heeft zij voor zich over elkaar op tafel gelegd.

Op het schilderij in de Dulwich Picture Gallery is een meisje weergegeven dat ons aankijkt met een ernstige uitdrukking op het gezicht. Ze heeft rood, krullend haar. Ze leunt met beide armen op een vensterbank en houdt de linkerhand, waarin ze juwelen lijkt te hebben, voor de borst.

Wanneer men de tekening en het schilderij met elkaar vergelijkt is er een zekere overeenkomst tussen de voorgestelde meisjes te zien. Er is daarom

84 Rembrandt, *Jong meisje leunend met de armen over elkaar*
Zwart krijt, met wit gehoogd, 88 x 66 mm
Londen, Courtauld Gallery, inv. D.1978.
PG.192

85 Rembrandt, *Meisje leunend op een stenen vensterbank*
Doek, 81,8 x 66,2 cm, gesigneerd en gedateerd rechtsonder: Rembrandt / ft. 1645
Londen, Dulwich Picture Gallery, inv. DPG163

COLOFON

Uitgave WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

Tekst Jeroen Giltaij

Vormgeving Marjo Starink

© 2023 WBOOKS Zwolle / de auteur
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze
uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in
enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere wijze, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van
de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten
met betrekking tot de illustraties volgens de
wettelijke bepalingen te regelen. Degenen
die desondanks menen zekere rechten te
kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot
de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars
aangesloten bij een CISAC-organisatie is
het auteursrecht geregeld met Pictoright te
Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2023.

ISBN 978 94 625 8581 2

NUR 646

 WBOOKS